

Maj 1968

Per Magnus Johansson Sven-Eric Liedman

Prolog Per Magnus Johansson

År 1968 skulle jag på hösten fylla 18 år. Jag hade sedan de tidiga tonåren blivit intresserad av musik: Bob Dylans »The Times They Are a-Changin'« (1964), Rolling Stones »Satisfaction« (1965), The Who's »My Generation« (1965) och Beatles »Sergeant Pepper's Lonely Heart Club Band« (sommaren 1967). Bland annat därifrån kom min övertygelse att fred inte skulle nås med hjälp av krig och mördande. Jag sökte och fick vapenfri tjänst. Samtidigt läste jag Gunnar Ekelöf och Erik Lindegren. Genom dem kom jag i kontakt med André Breton. Därmed öppnades vägen till Sigmund Freud och *Drömydning*. År 1966 hade Jacques Lacan gett ut sin bok *Écrits*, som blev viktig för mig, trots att jag inte förstod så mycket av den. »Tillbaka till Freud« blev en ledstjärna för mig redan 1966. Det omedvetna, den andra scenen och utopin införlivades med min värld. Jag drömde om ett annat liv och i dess förlängning ett nytt samhälle.

Jag minns bilder från Paris som togs i maj 1968. De är förknippade med kreativitet, skönhet och mod. Hos mig väckte de förhoppningar om en ljusnande framtid. Men våldsamheterna gjorde mig tvivlande och tungsint. Icke desto mindre, säger mig min minnesbild, segrade entusiasmen över hatet och resignationen.

Och kriget i Vietnam blev en del också av min verklighet. Bilderna från kriget drabbade mig. Jag blev medlem i de förenade FNL-grupperna. Vid denna tid började jag läsa *Människans frigörelse* av Karl Marx; under vissa omständigheter kunde en människa förverkliga sig i arbetet, under andra alie nerades hon. Strax efteråt började jag på psykologutbildningen.

Prolog Sven-Eric Liedman

År 1968 var jag 29 år gammal. Jag var gift och hade två små barn, och några år tidigare hade jag disputerat för den gamla doktorsgraden. Nu arbetade jag på *Sydsvenskans* kulturredaktion. När demonstranter stoppade en tennismatch mellan Sverige och Rhodesia och jag försvarade aktionen, blev det tal om att jag skulle avskedas från tidningen. I stället sändes jag till Prag och bekantade mig under några juniveckor med »socialismen med mänskligt ansikte«. Det var en stor upplevelse, men jag överskattade experimentets livskraft. Den 21 augusti blev en hemsk dag. Jag låg med hög feber och försökte i feberdimman intala mig att den sovjetiska invasionen var en ond dröm.

Hela året var kaotiskt för mig. Allt blandades med allt: våra barn som ständigt var förkylda, kriget i Vietnam, den lilla villans hejdlöst växande gräsmatta, mordet på Martin Luther King och Robert Kennedy, konflikter och vänskaper på *Sydsvenskan*, Paris på gränsen till revolution i maj 1968, Bob Beamon som hoppade 8,90 (8,90...8,90...8,90) i längd i OS i Mexiko samtidigt som demonstrerande studenter dödades på gatorna utanför.

Och jag översatte Herbert Marcuses *Den endimensionella människan*.

I slutet av året sa jag upp mig från *Sydsvenskan* och övergick till lösa docentvikariat i Lund. Där mötte mig en annan värld.

1.

Universiteten är alltid i stöpsleven men var det mer än vanligt under 1960-talet. Antalet studenter i Sverige hade fyrdubblats mellan 1955 och 1968. Man fick inte plats med alla. Föreläsningar i de populäraste ämnena – som sociologi – hölls i stora biosalonger. Lärarkrafterna räckte inte till utan stu-

denter fick efter egna knapphändiga studier i ämnet hoppa in och undervisa nybörjare. Det rådde en ordning som ibland blev skapande, ibland bara förstörande.

Statsmakterna ville få slut på anarkin. Universitetskanslersämbetet föreslog en drastisk reform som av sina belackare fick namnet UKAS. En ukas var ursprungligen den enväldige ryske tsarens befallning till sina undersåtar. Nu var det ett svenskt ämbetsverk som ville skapa en ny högre utbildning där den gamla akademiska friheten skulle ersättas med nyttiga, målinriktade studier som tillgodosåg »avnämarintressena«. Avnämarna var arbetsgivarna, privata eller offentliga, som enligt universitetskanslern hade rätt att veta exakt vilka kompetenser som de färdigutbildade studenterna kunde förväntas ha.

Reaktionerna blev våldsamma. Studenterna var vana vid att obekymrat ströva mellan intressanta ämnen och ändå räkna med en hygglig yrkeskarriär (»om inte annat kan man bli lärare«, hette det – detta var under grundskolans uppbyggnadsskede). Men nu skulle allt regleras ner till studieplanernas mest mikroskopiska nivå, och målet var inte frigörelse genom kunskap utan infogning i en samhällsapparat där man själv inte betydde mer än kuggen i maskineriet.

Protesterna kunde avfärdas som elitens försök att slå vakt om sina privilegier. Olof Palme, som vid den tiden var utbildningsminister, använde det argumentet. Utan fog var det inte. Det var finare att leva som *liber studiosus* än att tvingas in i snäva yrkesstudier där målet betydde allt, vägen intet.

Men just konflikten mellan mål och medel uppenbarar också en annan dimension. Den gäller kunskapen. Om det inte blir någon tid över för fritt kunskapssökande blir studenterna instängda i den snäva modul av vetande som diverse politiker och byråkrater bestämt. Hur kan man då lära sig det kritiska tänkandets ständiga ifrågasättande?

Det som utmärkte de många 60-talsstudenterna var just ifrågasättandet. Allt kunde bli föremål för högljudda inlägg på föreläsningar och seminarier. Grunden för hela verksamheten kunde diskuteras men också de futilaste ordningsfrågor. Kursböckerna dömdes rutinmässigt ut och alternativ lektyr föreslogs. Dessa alternativ blev i sin tur föremål för dispyter mellan olika studentgrupper.

Många studenter läste kopiöst men mer sällan det som påbjöds i litteraturlistorna. Det var andra böcker som man samlades kring utanför lektionstid. Urvalet var generöst men inte slumpmässigt. Vänster var ett avgörande kriterium, inte sällan komparerat: vänster – mer vänster – mest vänster. Marxism i olika varianter stod högt på dagordningen. Men allt som gick på tvärs mot de knäsatta sanningarna och den rådande ordningen kunde väcka intresse. Det fanns ofta ett dystert allvar i detta förståelsearbete men lika ofta en frustande livsvilja som kan påminna om den gamle reformationsmannen Ulrich von Huttens triumferande utrop: Andarna vaknar och det är en lust att leva!

Liksom under reformationen ville man göra allting nytt men av material som delvis var gammalt. På 1500-talet skulle man tillbaka till den oanfrätta Bibeln, nu var det andra källor man öste ur.

Steget från det lokala till det globala var kort. UKAS var i den nya studentrörelsens ögon samma andas barn som USA:s krig i Vietnam. Ena dagen demonstrerade man mot Palme och hans reformplaner, nästa mot Lyndon Johnson och hans oavslåtliga upptrappning av kriget i Sydostasien.

På liknande sätt var det i andra länder. Den lilla världen gled samman med den stora. Sverige var inte ensamt om ett snabbt växande studentantal och inte heller om statsmakter som sökte reglera studierna på ett hårdhänt och målinriktat sätt. Och överallt var Vietnamkriget en angelägenhet, liksom kulturrevolutionen i Kina. Che Guevaras bild klistrades upp i många studentrum runt om i världen.

Men det fanns viktiga nationella skillnader. I USA var Vietnamkriget inte bara något som utspelades långt borta. Manliga studenter kunde när som helst få en inkallelseorder. Det gav protesterna ett extra allvar. I Västtyskland fanns det en fråga som väcktes redan före 1968 men som kulminerade då och överskuggade andra: Vad gjorde våra föräldrar under åren 1933-45? Efter många år av förtiganden tvingades skammens gärningar fram i ljuset. Det blev den tyska studentrörelsens viktigaste insats på längre sikt.

I Frankrike, med Paris som brännpunkt, blev konfrontationerna med den bestående ordningen skarpare än någon annanstans. De fick sin verkliga tyngd när gatustriderna i Quartier Latin sammanföll med en massiv strejk bland franska arbetare. Landet tycktes än en gång på väg mot en revolution. Men snart vände allt och ett hotfullt lugn lägrade sig.

I internationell jämförelse kan den svenska utvecklingen te sig idyllisk. Men mot 1950- och 60-talets bakgrund var den spektakulär nog. Det demonstrerades och protesterades oavslåtligen, ofta un-

der intensiv polisbevakning. I Stockholm ockuperade studenter sitt eget kårhus.¹ I Lund blev även unga teologer samhällsomstörtare, och några av dem ställdes inför rätta för att de sjungit »We shall overcome« när en hög representant för apartheidregimens Sydafrika avlade ett officiellt besök i domkyrkan. På rättegångsdagen fylldes Lunds trånga gator av demonstranter, kristna eller inte. Domen blev friande, och några av sångarna gjorde sedan stor karriär i Svenska kyrkan.

Ordningens bevarare misslyckades ofta när de sände polisen mot de olika protesterna. Bättre gick det när man praktiserade vad Herbert Marcuse kallade den repressiva toleransen. Kjell Östberg påminner om ett sådant tillfälle i sin bok *1968 när allting var i rörelse* (2002). Studenter hade planer på att invadera Universitetskanslersämbetet för att sätta stopp för det förhatliga UKAS-förslaget. De trodde att de skulle mötas av poliser med dragna batonger men hälsades i stället välkomna av universitetskanslern själv, Nils Gustav Rosén, som bjöd på kaffe och pepparkakor. Det blev ingen ockupation utan ett samtal under tämligen fridsamma former.

2.

Herbert Marcuse, den tysk-amerikanske filosofen, var ett viktigt namn i den mångförgrenade och motsägelsefulla rörelse som fått namnet 1968.² Hans inflytande på den unga generationen hade kanske kulminerat just före 1968 men förblev ändå märkbart in på 70-talet. Man kan säga att han representerade den ena polen i det komplexa och motsägelsefulla fenomenet 1968. Han stod för fantasin, leken, det lustfyllda arbetet, den levande erotiken – kort sagt det fria livet. Det extrema uttrycket för den livskänsla som Marcuse kunde inspirera till blev flower-power-rörelsen med sin devis »Make love, not war«. Hippien är en av tidens viktigaste ungdomskaraktärer, i synnerhet i USA. I Sverige, i synnerhet i Stockholm och Göteborg, fanns det på 60-talet så kallade mods med en speciell hår- och klädstil och en utpräglad musiksmak. Inspirationen kom från Storbritannien (»mods« är en förkortning av »moderns«) men den svenska versionen var inte alls lika aggressiv. Den har fått sin konstnärliga gestaltning i Stefan Jarls dokumentärfilm *Dom kallar oss mods* från 1968.³

En mjuk, frihetskrävande anda kunde man också spåra i många kollektivboenden under 70-talet liksom i den längtan till landet och jorden som i Sverige kallades gröna vågen. Velourmannen blev en sinnebild för ett nytt mansideal, han var mjuk, okonventionell och barnkär. Bakom hans uppenbarelse stod företaget Mah-Jong som designade kläder som blev stilbildande för unga radikaler i Stockholm. Plagg som stängde in kroppen skulle bort, allt skulle vara mjukt och färgstarkt; däremot ingen behå eller höfthållare och inte heller någon slips eller skavande skjortkrage. Mah-Jong var en rörelse i tiden. Dess grundare, Helena Henschen, Kristina Torsson och Veronica Nygren, hade en central ställning i den radikala rörelsen.⁴

Men 1968 hade också sin allvarliga för att inte säga stränga sida. Här var nog Mao Zedong den viktigaste inspiratören, och han hade sällskap av Ho Chi Minh i Nordvietnam och argentinarerna Che Guevara som hösten 1967 dödats i Bolivias djungler. Lenin fanns i bakgrunden, för vissa även Trotskij, för andra till och med Stalin. Marx glömdes inte bort, men ofta var det bara de militanta slagordens Marx. Fienden var inte den lömska repressiva toleransen utan Västerlandets blodiga och hänsynslösa imperialism.

Det var i spänningsfältet mellan lekfullhet och bistert kamphungrigt allvar som 1968-rörelsen utvecklades. Ofta blandades de två på ett nyckfullt, närmast kalejdoskopiskt sätt. Men i längden gick det inte att förena de motstridiga inslagen. Kreativiteten ebbade ut, många av de löftesrika projekten försvann. Jimi Hendrix kunde inte förenas med Mao, som konstnären Channa Bankier konstaterade.⁵

3.

Herbert Marcuse tillhörde dem som ville hämta avgörande inspiration från både Marx och Freud. Som ung filosof hade han påverkats av Edmund Husserls fenomenologi och Martin Heideggers existentiellfilosofi. Hegel intog en central plats i hans tänkande. Han tog djupa intryck av Max Webers samhällstänkande. Kort sagt, Marcuses filosofiska bakgrund var både bred och djup. I det avseendet påminde han om medlemmarna av den så kallade Frankfurtskolan, alltså den grupp forskare som kring

1930 verkade vid Institut für Sozialforschung i Frankfurt am Main. Marcuse blev efterhand medlem av gruppen, och när Hitler och nazisterna grep makten 1933 gick han liksom de andra i landsflykt. De flesta hamnade i USA. Till skillnad från sina kolleger stannade Marcuse kvar där efter andra världskriget.

När det gäller Marx gjorde han sina viktigaste insatser under tidiga år. Marcuse var en av de första att på ett grundläggande sätt analysera och framhålla betydelsen av de då nytgivna så kallade *Paris-manuskripten* från 1844 vilka kom att präglade hans egen syn på vad som var väsentligt i Marx tänkande. I centrum för honom stod begreppet *Entfremdung* eller alienation. Människan i det moderna samhället har blivit en främling för sitt arbete, sina medmänniskor och till sist sig själv. Så är det inte bara i kapitalistiska samhällen utan också i Sovjetunionen.⁶

Inspirationen från Marx är tydlig också i ett av de arbeten som betydde mest för 1968-rörelsen: *Den endimensionella människan* (1964). Marcuse beskriver ett samtida samhälle där en »bekvämlig, mjuk, resonabel, ofrihet härskar«, där människor konsumerar »i överensstämmelse med annonserna« och där politikens språk »närmar sig reklamspråket«. Människors inre värld »inom vilken förmågan till negativt tänkande – förnuftets kritiska kraft – hör hemma«, tillintetgörs. Filosofin och vetenskapen blir harmlösa leverantörer av ofarliga tankar och inkomstbringande innovationer.⁷

1960-talets alienation är mjukare men ännu mer total än den som Marx beskrev.

Marcuse sätter sitt hopp till automationen. Det var mycket tal om robotarnas triumftåg in i arbetslivet på 1960-talet just, som det är idag. Men Marcuse påminner sina läsare om att redan Marx tog upp frågan i det ofullbordade 700-sidiga manuskript som går under namnet *Grundrisse* (Grunddragen) och som är ett viktigt bidrag till det stora projekt som så småningom fick namnet *Kapitalet*. Marx talar där om automationen och ställer i utsikt att arbetaren en gång inte längre ska vara maskinernas tjänare utan deras övervakare. Marcuse drar slutsatsen: »När automationen väl ensam står för den materiella produktionsprocessen, så revolutioneras hela samhället.« Människans »privata och sociala liv skulle kunna utvecklas«, ja en ny civilisation randas.⁸

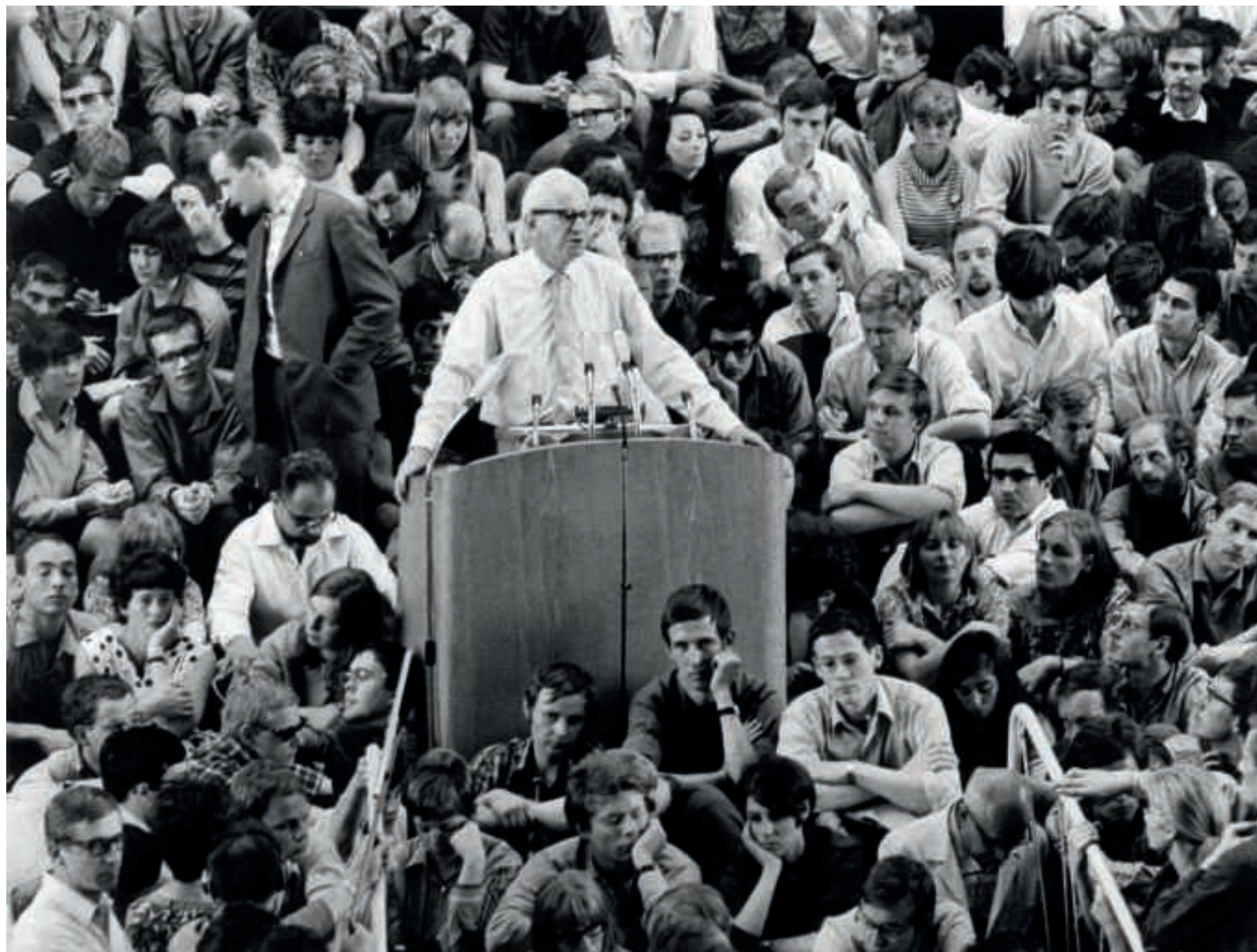
Det är en optimistisk fanfar i en bok som annars handlar om samtidens problem och tillkortakommanden.

4.

Samma stråk av optimism finns i en annan Marcuse-bok som spelade en viktig roll i 68-rörelsen: *Eros och civilisation* som kom i sin första upplaga redan 1955.⁹ Även där är det tal om automationen med samma optimistiska tonfall,¹⁰ och även i den dominerar i övrigt en besk samtidskritik. Framför allt är det en tolkning av Freud, avsedd att visa vilken betydelse Freuds tänkande kan och bör ha för förståelsen av 1950- och 60-talens samhälle. Psykologiska kategorier har nu blivit politiska, hävdar Marcuse. Privatlivet är inte något »självformat«, vilket innebär att psykologins termer blivit »termer för de samhällskrafter som definierar psyket«. Det gäller därför att »klargöra det politiska och sociologiska innehållet« i dem. Han hoppas att därigenom kunna visa konturerna av »en icke-repressiv, icke-undertryckande kultur«.¹¹

Linjen tillbaka till Freud och realitetsprincipen är tydlig. Enligt Freud krävs det sublimering för att människan ska bli en fungerande samhällsvarelse. Det innebär att omedvetna driftselement kan transformeras och bli användbara i kreativt arbete.¹² Marcuse betonar att den värld som människan anpassar sig till är historiskt föränderlig och hävdar att Freud däremot omvandlar »historiska tillfälligheter till biologisk nödvändighet«.¹³ Men samhällena förändras och därmed också anpassningen till dem. Biologin måste förenas med sociologin. De viktigaste begrepp som Marcuse här introducerar är *merförtrycket* och *prestationsprincipen*. *Prestationsprincipen* är »den just nu härskande formen av realitetsprincipen«, och den kräver ytterligare kontroller än de som är nödvändiga för ett ordinarie samhällsliv – kort sagt, den kräver ett *merförtryck*.¹⁴

När Marcuse beskriver prestationsprincipens samhälle låter han Marx och Freud mötas. Vinst och konkurrens härskar, och arbetet fyller det arbetande folket med olust, »ty alienerat arbete är frånvaro av tillfredsställelse, lustprincipens negation. Libidon kanaliseras till socialt nyttiga prestationer, där individen arbetar för sig själv blott i den mån han arbetar för apparaten«.¹⁵ Alienation är lustprincipens motsats, libidon ställs i apparatens tjänst.

Herbert Marcuse (1898-1979) föreläser vid Freie Universität i Berlin 1967.

Marcuse påpekar att Freud å ena sidan hävdar att sexualitet och kultur står i oupplöslig konflikt med varandra; lustprincipen kan lätt hamna i strid med realitetsprincipen. Å andra sidan talar han om Eros enande makt. Marcuse försöker övervinna motsatsen med hjälp av sitt historiska perspektiv. Det är när Eros är »kedjad och nedsliten i en sjuk civilisation« som oförenligheten består.¹⁶ Med en frigiven Eros skulle hållbara samhällsrelationer kunna byggas och förtrycket upphöra.

Marcuse hävdar att Freud faller offer för »upplysningens dialektik«. *Upplysningens dialektik* är titeln på Max Horkheimers och Theodor W. Adornos berömda bok från 1944. Där skildras hur människans strävan efter kunskapens upplysning samtidigt underkuvar henne genom en diktatorisk rationalitet. Freud är övertygad om att vetenskapen kan befria den jordbundna människan inte bara från timliga bekymmer utan också från religionens falska löften om en frälsning. Enligt Marcuse kan vetenskapen tvärtom vara förhärjande när den blir ett redskap för att befria människan från fruktan. Precis som religionen kan den få människor att älska »givna fakta i en värld av alienation«. Därmed omöjliggörs varje föreställning om ett jordiskt paradys.¹⁷

I detta sammanhang återger Marcuse Freuds tes om att det förgångna ger »avtryck i omedvetna minnesspår«. Många har kritiserat tesen, men Marcuse hyllar den tvärtom. Oidipusmyten står i centrum, och Marcuse hävdar, i likhet med Freud, att fadern triumferar men samtidigt ser till att sonen får styrka nog att en gång överta hans plats. Under historiens gång utmejslas jag och överjag, och faderns plats intas inte längre av en individuell person utan av samvetet, Gud och de institutioner som lär sonen att bli en god och väl fungerande samhällsmedborgare, något som kräver försakelse. I pubertetens frigörelse framstår disciplinering som en katastrof – men en övergående katastrof.

När lustprincipen omvandlas till prestationsprincip kommer enligt Marcuse sexualitet och ömhet inte längre att höra ihop. Det som kallas framsteg innebär en ökad behärskning. På sexualitetens område har friheten ökat under 1900-talet, men »den sexuella friheten harmonieras med en vinstbringande konformism«. Realitetsprincipen tränger in på »lustprincipens område«.¹⁸ I ett samhälle där alienationen härskar skulle Eros frigöra helt destruktiva krafter. En isolerad sexualitet kan däremot utnyttjas i reklam och propaganda och därmed få ett marknadsvärde.

Överjaget tog tidigare gestalt i konkreta människors personlighet genom att inifrån uppmana dem att lyda rådande regler och konventioner vilka bland annat bidrog till att begränsa deras hat. Idag framträder överjaget mer diffust och i en opersonlig administration.

Drifternas frigörelse kräver en intellektuell frigörelse i en tid när repressionen tränger in i varje por av människors liv. Freud identifierar kultur och förtryck, hävdar Marcuse som invänder att konsten har en frigörande potential. Avgörande för Marcuses inflytande under 1968 är den frihet som han ställer i utsikt i ett samhälle där inte ett dödande regelverk eller en själsdödande profithunger styr. I ett sådant frihetens tillstånd skulle människans skapande kraft komma till fullt uttryck; det skulle uppstå »en erotisk böjelse för arbete«¹⁹. Människor skulle kunna utveckla sina mest genuina behov och inte tvingas att slava för ett utifrån pålagt behov: pengarna. Freud har sagt att pengar inte är en önskan som härstammar från barndomen och att det är därför som rikedom ger så lite lycka. Marcuse återger honom nästan ordagrant.²⁰

Till skillnad från Freud tänker sig alltså Marcuse att en kultur utan förtryck skulle vara möjlig. Möjligheten öppnar sig i själva den psykoanalytiska teorin där tillgången till bortglömda delar av den personliga historien kan spränga »den kuvade individens rationalitet«.²¹ Att minnet återerövrar den förlorade tiden är en tanke som får Marcuse att associera både till myten om Orfeus och till Marcel Prousts stora romansvit. Tiden är Eros dödsfiende. Eros strävar efter evighet och är därför oförenlig med »det avgörande tabu, som sanktionerar libidonjutting blott som timligt och kontrollerat tillstånd, inte som ett permanent källsprång för den mänskliga tillvaron«.²² Till och med dödsdriften skulle med en befriad Eros få en annan betydelse, påminnande om Nirvana, det vill säga ett tillstånd utan behov, utan spänning. Driftens grundmål är inte att livet utan att smärtan upphör, och utan smärta blir konflikten mellan liv och död allt mindre.

Här genomströmmas texten av en ljus optimism. Men det förflutna kan ändå inte helt övervinnas. Marcuse försäkrar att »inte ens frihetens slutliga ankomst kan återlösa dem som dött i smärta. Det är minnet av dem och människosläktets samlade skuld mot sina offer, som förmörkar utsikterna för en civilisation utan förtryck.«²³

Det var mer sällan som dessa tunga ord gjorde intryck på dem som mot 60-talets slut tog djupa intryck av Marcuse. Det var i stället utsikterna till ett fritt samhälle som lockade, där arbete, kärlek och vänskap skulle kunna förenas i upphöjd harmoni.

5.

Så annorlunda Mao Zedongs värld var! Visst fanns det poesi där, ljusa färger, löften om lycka. Mao skrev dikter, och framför allt excellerade han i bildliga uttryck. Inför frågan om revolutionen som skulle komma kunde han säga att »marxister är inga spågummor« men tillägga att den kommande omvälvningen »är som ett skepp långt ute till havs, på vilket man från stranden redan kan se masten; den är som morgonsolen i öster, vars glittrande strålar syns från ett högt berg; som barnet i moderns sköte, som snart ska födas och nu oavbrutet rör sig i skötet«. Artikeln där detta står heter »En enda gnista kan tända en präriebrand«.

Mao hade också skrivit några mer teoretiska artiklar, som »Om praktiken« eller »Om motsättningar«. De lästes flitigt men gjorde inte samma intryck som de mer poetiska texterna.²⁴

Ändå var det varken metaforerna eller de didaktiska utläggningarna som fick så många unga västerlänningar att se Mao som ett föredöme och en inspiratör. Det var hans sätt att leda ett förföljt och lemlästat kommunistiskt parti först under »den långa marschen« och sedan till segern mot en fiende som inte bara var mäktig utan som också hade USA:s öra. Men mest av allt berodde entusiasmen på den kulturrevolution som Mao själv satt igång 1966 och som enligt honom skulle utplåna de klasskillnader som vuxit fram i Kina efter hans eget maktövertagande 1949. Till sin hjälp hade han en ung generation rödgardister som med enorm frenesi spred hans budskap och inte minst hans slagord – samlade i citatsamlingen *Maos lilla röda* (1966) som på kort tid blev världens mest sålda bok efter Bibeln.

I dåtidens nyhetsmedier fick man inte veta mycket om den väldiga repression som kulturrevolutionen innebar för miljoner och åter miljoner människor. Många ledande intellektuella gav en förhållandevis positiv bild av vad som skedde. Särskilt den unga generationen kunde smittas av den ungdomliga glädjen och energin hos rödgardisterna, och den kunde dela lusten att skapa en ny, jämlik värld. Motbilden blev USA med sitt blodiga krig i Vietnam och sina marionettregimer i Latinamerika men också det förstockade Europa (inklusive Sovjetblocket) där maktstrukturerna hade petrifierats, gamla oförätter sopats under mattan och nya försvarades med näbbar och klor.

Maoisterna i Sverige skilde sig inte nämnvärt från sina åsiktsfränder runt om i världen – den nationella bakgrunden var bara en annan, med Olof Palme och Wallenbergs, Lennart Hyland och ABBA.²⁵ Slagorden var desamma. Intill leda upprepades meningar som »Revolutionen är inte en tebjudning«, »Atombomben är en papperstiger« och »Politisk makt växer ur en gevärspipa«. Vanligast av allt var devisen »Det är rätt att göra uppror«.

Maoismen red under några år på en framgångsvåg. Att anpassa en stridsmoral som utvecklats i ett fattigt bondesamhälle till nordvästra Europa var inte så lätt. Hur långt skulle man gå i trohet mot originalet? En grupp, med Uppsala som centrum, ville helt och hållet imitera de kinesiska rödgardisternas livsstil. De kom att kallas rebellerna eller dubbelmaoisterna och levde ett klosterliv i total askes; den enskilde ägde ingenting och till och med barnen sågs som hela gruppens barn. Allt tillhörde rörelsen. Men efter några sommarmånader gick projektet överstyr och rörelsen upplöstes.²⁶

De flesta som hyllade Mao valde en mindre utmanande väg. Redan 1967 hade de flesta av dem samlats i ett parti som kallades Kommunistiska förbundet marxist-leninisterna, förkortat KFML. Partiet stödde helhjärtat Kina i den ideologiska konflikten med Sovjetunionen men inriktade sig annars i hög grad på svensk inrikespolitik, deltog i den politiska debatten och ställde upp i flera val, om än med begränsad framgång. Snart splittrades också partiet, och en mer militant partibildning tog form under namnet KFML(r) där r:et står för revolutionärerna. Det senare partiet hade sin ledning och sin tyngdpunkt i Göteborg, medan KFML:s tongivande kretsar hörde hemma i Stockholm och Uppsala. Maoismen tonades alltmer ner i KFML(r) men förblev stark i KFML (som snart bytte namn till Sveriges kommunistiska parti eller SKP). Med Maos död 1976 och än mer med kriget mellan Kina och Vietnam några år senare dalade entusiasmen för den kinesiske ledaren och partiet förde en tynande tillvaro. De sista resterna fanns i Vallentuna nordväst om Stockholm, men då under namnet Solidaritetspartiet. Många av de tidigare maoisterna hade inte bara övergett Mao utan också Marx, ja, vänstern över

huvud. Inte så få gjorde avbön för tidigare försyndelser och belönades med positioner i en offentlighet långt bort från den som 68-rörelsen hade byggt upp med flygblad, bulletiner och tidskrifter. Nu var det *Svenska Dagbladet* som gällde.

Det var inte bara före detta maoister som bytte position kring 1980. Från hela raden av vänsterorganisationer som tagit form under 60- och 70-talen kom det avhoppare.²⁷ En ideologisk förändring, mer genomgripande än den som symboliseras med året 1968, var på väg. Välfärdssamhället hade angripits från vänster av de unga radikalerna, men nu kom långt tyngre attacker från höger och lösenordet för dagen var Margaret Thatchers ord: »Det finns inget samhälle, bara individer«.

6.

Mao Zedong var den viktigaste inspiratören för dem som såg 68-rörelsen som en kamp – snarare än en frihetsrörelse. Men det fanns andra: Stalin lyftes fram i vissa kretsar inom vilka det utbröt egendomliga diskussioner om hur många procent »rätt« Stalin hade haft i sin politik. Andra blev i stället ivriga anhängare av Stalins viktigaste motståndare Trotskij som med sin mer intellektuella framtoning tilltalade en annan typ av vänsteraktivist. Lenin var en viktig inspiratör för de allra flesta.

Det intellektuella allvaret var över huvud stort i många läger under åren kring 1968. Det lästes mycket och diskuterades ännu mer. Teoretiskt krävande tidskrifter gavs ut; de viktigaste var *Zenit* i Lund och *Häftan för kritiska studier* i Stockholm. Norstedts förlag stod bakom en serie kvalificerade översättningar i sin bokserie *Kontrakurs*. Där var det sannerligen inte bara marxism som introducerades; det var minst lika mycket strukturalism, semiotik och hermeneutik, riktningar som var viktiga på kontinenten och i Nordamerika men dittills så gott som okända i Sverige. Den drivande kraften bakom *Kontrakurs* var Kurt Aspelin, docent i litteraturvetenskap i Göteborg och litteraturkritiker i *Ny Dag* och *Aftonbladet*. Aspelin, som var född redan i slutet av 1920-talet och alltså betydligt äldre än de typiska 68:orna, blev därmed en viktig introduktör och inspiratör som också presenterade sin egen tolkning av de nya strömningarna i den viktiga volymen *Textens dimensioner* (1975).²⁸

Aspelin ställde stränga krav på dem som skulle studera de nya tankeriktningarna. Han var inte ensam om det och inte heller i sin roll som förmedlare av nya intellektuella strömningar till Sverige. En särskild uppmärksamhet väckte några volymer av den franske marxisten och strukturalisten Louis Althusser.²⁹ Althusser vände sig mot vad han kallade en humanistisk marxism sådan den utformats av bland andra Jean-Paul Sartre. I den spelade Marx' *Parismanuskripten* en avgörande roll, i synnerhet idéerna om människan och hennes alienation i det moderna samhället. Althusser hävdade tvärtom att Marx först efter *Parismanuskripten* kommit fram till sin epokgörande teori om historiens dynamik. Därför skilde Althusser strängt mellan den unge och den mogne Marx och hävdade att det bara var den senare som borde inspirera till efterföljd i samtiden.

Althusser blev tämligen inflytelserik i Sverige. Men han var inte ensam om det. En rad främst franska tänkare som åtminstone vid denna tid kom att förknippas med strukturalismen introducerades i Sverige och fick ivriga läsare. Dit hörde Claude Lévi-Strauss inom socialantropologin, Jacques Lacan inom psykoanalysen, Roland Barthes inom litteraturteori och Michel Foucault inom idéhistorien. »Strukturalism« var inte dessa tänkares egen beteckning utan snarare en populär etikett. Det förenande bandet var schweizaren Ferdinand de Saussures lingvistiska teorier från början av 1900-talet. Avgörande var uppfattningen att studiet av synkronin måste föregå studiet av diakronin, eller med enklare ord, man måste först studera helheten eller strukturen och dess olika samspelande delar innan man undersökte förändringar över tid. Bland dem som kallades strukturalister fanns det också en djup misstro mot att låta det forskande subjektet träda fram i undersökningen.

En direkt motsatt inriktning hade de så kallade hermeneutikerna (vars främsta dåtida företrädare, Hans-Georg Gadamer, var tysk). För dem utgjorde tvärtom subjektet utgångspunkten i varje god humanistisk undersökning. Texten stod i centrum för deras intresse. Det var varken textens författare eller dess struktur som var avgörande i deras ögon utan uttolkarens arbete med att förstå vad som kom till synes i den. Det hermeneutiska angreppssättet kunde också överföras till andra mänskliga skapelser som musik, bildkonst, ja i princip allt som kunde sättas i samband med mänsklig verksamhet.

Strukturalism och hermeneutik drabbade direkt samman på humanvetenskapernas område, där den ena riktningens företrädare koncentrerade sig på själva verket, den andras på hur det skulle förstås. Men det fanns försök att gjuta samman de båda; framför allt bör den franske filosofen Paul Ricoeur

nämnas. Men det dröjde länge innan han på allvar introducerades i Sverige. Det är för övrigt påfallande att hermeneutiken uppmärksammades senare än strukturalismen.³⁰

På längre sikt var dessa kraftiga intellektuella impulser utifrån och bearbetningen av dem viktigare än den uppblussande entusiasmen kring 1968. Men den nyorientering som det mödosamma arbetet med nya tänkesätt och forskningstraditioner innebar hade varit otänkbar utan den entusiasm som så många smittades av under några febriga år med Vietnamkrig och universitetsrevolt.

7.

Det som hände 1968 var i hög grad ett generationsfenomen. Den typiske aktivisten var ung, sällan över 25 och knappast under 17 eller 18. Inspiratörerna var ofta äldre, kanske betydligt äldre – som Marcuse (född 1898) eller Mao (född 1893). På den svenska scenen spelade de åtminstone något äldre, som Jan Myrdal, drygt 40-årig, och Göran Palm, 35, en viktig roll. Men de flesta som fyllde demonstrationståg och massmöten var yngre och besjälade av en känsla som lika mycket var en förhoppning om att något helt nytt skulle bryta in. Refrängen till Bob Dylans »Ballad of a Thin Man« (1965) gav ord åt stämningen:

... something is happening here
But you don't know what it is

1968-generationen var inte på något sätt unik i sin tro att det var en ny tid som bröt in; snarare är det typiskt för alla generationer på väg in i vuxenlivet. Men inte alla generationer har gjort sådana avtryck. Några har det och ett fåtal har långt mer än någonsin generation -68 ändrat historiens gång. I ett stort, sekulärt skeende som den franska revolutionen 1789 spelade påfallande många unga människor, 20-25 år gamla, en ledande roll. Saint-Juste var knappt 22 när revolutionen bröt ut och ännu inte 27 när han avrättades efter en lika strålande som katastrofal karriär,³¹ Napoleon – den blivande kejsaren – var två år yngre och bara 24 när han blev brigadgeneral och snabbt på väg mot den absoluta toppen. Exemplet skulle kunna mångfaldigas. Ungdomar fick en liknande framskjuten position i Ryssland under den stora omvandlingen från 1905 till 1917. Nikolaj Bucharin – för att bara välja ett enda viktigt namn – var tonåring när han anslöt sig till revolutionärerna 1905, och han blev snart vad Lenin kallade »hela partiets favorit«. Vid oktoberrevolutionen 1917 var han ännu bara 29.³² Många andra som skaffade sig makt i det unga Sovjet var ännu yngre. (Det är talande att åtskilliga ur denna generation stannade kvar i maktens topp även sedan de blivit gamla. Sovjetunionen förgubbades undan för undan, och den första avgörande förnyringen av ledarskiktet skedde först 1985 när Michail Gorbatsjov, 54 år gammal, valdes till partisekreterare!)

I filosofin, i litteraturen och i konsten händer det åter och åter att grupper av unga människor introducerat nya tänkesätt eller stilar. Den romantiska generationen i Tyskland som gjorde sig bemärkt under 1700-talets sista år bars upp av unga kvinnor och män som var mellan knappt tjugo och trettio. Deras engelska motsvarigheter var lika purunga. Modernismens genombrott i konsten var i första hand ett verk av 25-åringar; Pablo Picasso var i den åldern när han målade *Les Femmes d'Alger* (1907) och Georges Braque ungefär jämgammal när han och Picasso skapade kubismen.

Historien har också en »förlorad generation«, den som präglades av första världskrigets helvete. Det var Ernest Hemingway som gjorde uttrycket känt, men han uppgav själv att det var hans äldre vän författaren Gertrude Stein som gett honom det (medan hon i sin tur fångat upp uttrycket från sin bilreparatör). Den förlorade generationen hade förlorat sina förhoppningar om både människorna och framtiden. Men de ledande medlemmarna skapade storartad litteratur: Hemingway, Ezra Pound, T. S. Eliot, John Dos Passos, F. Scott Fitzgerald.

Det som förenar alla dessa historiens minnesvärda generationer är, förutom ungdomen med ungdomens självklara upplevelse av att vara med om något fullständigt nytt, ett antal avgörande händelser och strömningar, vanligen av vitt skilda slag. Den romantiska generationen, till exempel, präglades av franska revolutionen 1789, Kants filosofi, den känslökult som Rousseau blev den store talesmannen för, en rad upptäckter inom främst biologin – och en hel del annat.

Vid det stora protestmötet i Washington den 28 augusti 1963, som organiserades av Martin Luther King, sjöng Joan Baez tillsammans med folkmassan »We Shall Overcome« och »Oh Freedom«. Bob Dylan framförde »Only a Pawn in Their Game«, och sedan »When the Ship Comes In« tillsammans med Baez. Mötet följde på en marsch med mer än 250 000 deltagare, som visade stöd för medborgarrättslagstiftningen. Vid Lincoln Memorial höll Luther King sitt berömda tal med de återkommande orden »I have a dream«. Foto: Rowland Scherman.

1968-generationen då? Vi har redan nämnt kriget i Vietnam och universitetens väldiga expansion. Därtill kan nämnas den nya, profilerade ungdomskulturen med dess moden och inte minst dess musik, en ny opposition mot nypositivismen som härskat inom humaniora och samhällsvetenskaper sedan andra världskriget, och TV:ns och därmed bildens definitiva genombrott som gjorde att den stora världen blev nästan brutalt närvarande i vardagen. Det är inget egendomligt med samflödet av faktorer från vitt skilda områden. Tvärtom, det är så historien ser ut, dess konkreta gestalt formas av en brokig samling utvecklingslinjer.

Framtiden är alltid en okänd provins, och aldrig ter den sig så stor, så lockande, så hotfull som för den som är ung. »Någoting händer här, men du vet bara inte vad det är...«

8.

I Frankrike och inte minst i Paris spelade maj 1968 en avgörande roll. Och idag diskuteras händelserna mer än på länge i många mediasammanhang.

Nicolas Truong har intervjuat historikern och psykoanalytikern Elisabeth Roudinesco (f 1944) och filosofen och historikern Marcel Gauchet (f 1946) om hur de numera ser på de ideal bland intellektuella som växte fram under 1960-talet och kulminerade under 1968. Båda är således födda på fyrtiotalet och har varit en del av 68-rörelsen, och båda har varit verksamma vid universitetet. Alltsedan dess har de livligt deltagit i den intellektuella debatten. Intervjun med dem publicerades den 28 juli 2015 i *Le Monde* – »Sortir de l'impasse politique d'une époque désenchantée« och »Propos recueillis par Nicolas Truong« – och kan läsas på *Le Mondes* websida.³³

För Elisabeth Roudinesco framstår Michel Foucaults *Les mots et les choses* (1966) och Jacques Lacans *Écrits* (1966) som teoretiska förelöpare när det gäller historien betraktad i ett nytt och strukturellt perspektiv. Antikforskarna Jean-Pierre Vernant och Pierre Vidal-Naquet ingår också i skaran av nyskapare som förebådade revolten på universitetet, liksom Roland Barthes. Hos dessa författare finner Roudinesco ett nytt engagemang, ett engagemang som i högre grad påverkade akademien än politiken. En viktig anledning låg i deras nya sätt att undervisa. Det var enligt henne av stor betydelse att dessa författare gick sin egen väg och att de inte följde samma spår; det uppstod konflikter mellan dem och det var avgörande enligt Roudinesco. De kom med något nytt och konflikterna mellan dem blev en drivkraft i arbetet. Hon minns att studieklimatet vid Sorbonne på den tiden alltigenom präglades av akademiska konventioner, och att studenterna efter egna studier av inte minst Claude Lévi-Strauss och Roman Jakobson kunde känna sig överlägsna sina lärare. De sökte goda lärare, »sanna mästare«, och inte lärare som av slentrian förmedlade samma kursinnehåll år efter år. Att bli kvitt dåliga och tråkiga lärare framstår för Roudinesco som kärnan i vad som brukar kallas »maj 68«. Däremot minns inte Roudinesco något »68-tänkande«; det konstruerades efter studentrevolten 1968. Det handlade, enligt henne, om efterkonstruktioner.

Marcel Gauchets minnesbilder påminner i mycket om vad Roudinesco framhåller. Men han betonar också att han och hans studiekamrater då tyckte sig bevittna hur humanvetenskaperna började framträda som en mer enhetlig teoribildning. De föreställde sig att de skulle kunna föra samman teorin om det individuella subjektet inom psykoanalysen med teorin om samhället i Lévi-Strauss strukturalistiska teoribildning. Allt bottnade i språket.³⁴ Inom 68-rörelsen fanns det en stor aptit på kunskap. Återverkningarna var långtgående, hävdar han, eftersom det var en rörelse som påverkades av »en ultrademokratisk anda«.³⁵ Det traditionella universitetet framstod som förlegat och förstelnat. Studenterna sökte på ett självständigt sätt efter kunskap.

Även om det fanns en gemensam intellektuell nyfikenhet uppstod politiska skillnader inom 68-rörelsen. Gauchet kallar en gruppering för politiska leninister; de kunde vara antingen kommunister, trotskister eller maoister. Den andra riktningen finner han svårare att ge ett namn men den kan enligt honom kallas »libertaire« och omfattade spontana, anarkistiska ultravänstervarianter. Gauchet säger sig ha tillhört den senare grupperingen. Roudinesco, däremot, var medlem av det franska kommunistpartiet, ett, som hon hävdar, redan då avstaliniserat parti. Den politiska skillnaden uppstod enligt Gauchet i hur de olika falangerna såg på totalitarismen. Roudinesco påpekar att det ordet inte var i omlopp inom partiet vid den tiden utan att man i stället valde att tala om kommunismens misslyckande. Hon kom i kontakt med ordet långt senare, närmare bestämt vid läsningen av Hannah Arendt.

Le Monde ställer i intervjun frågan hur det kommer sig att det tänkande som tog form inom 68-rörelsen senare har kunnat kritiseras så hårt från både höger och vänster. Från högerhåll påstås det att 68-rörelsen har orsakat sammanbrottet för hierarki, auktoritet, familj och utbildning; med andra ord ett haveri för den storslagna franska traditionen. Det storslagna och ärofulla Frankrike förstördes. Från vänsterhåll sägs det att idealen från 68 till sist kom att förenas med det nu härskande, mer extrema kapitalistiska tänkandet. Det kom därmed att inlemmas i ett förtryckande och orättvist system.

Gauchet invänder att 68 enligt honom politiskt sett var ett misslyckande men också en framgång när det gällde omformningen av kulturella och sociala värden. I slutänden blev maj 68 en typiskt fransk version av vad han kallar en genomgripande förändring inom västvärlden, »denna förändring som samtidigt skakade om ekonomin, de sociala relationerna och institutionerna, började med familjen«.³⁶

Roudinesco å sin sida anser att det så kallade 68-tänkandet erbjöd en möjlighet att kritisera kommunistiska system genom teorier om subjektivitet. Hon minns att hon redan då var internationalist och kosmopolit; hon hyllade globaliseringen och ville därmed utplåna gränser och upplösa nationalstaten. Hon förfördes av idén om eurokommunismen men inser nu att denna misslyckades.

En fråga som riktas till Roudinesco och Gauchet gäller om Pierre Bourdieus och Michel Foucaults tänkande alltför är fruktbart för analysen av dagens samhälle. Termer och begrepp som rhizom, nätverk, mikrokraft och biokraft passar mycket väl för att beskriva utvecklingen fram till vårt samhälle, säger Gauchet. Frågan är emellertid om de fungerar lika bra för att analysera och förstå vad som sker idag. Själv svarar han nekande på den frågan. Bourdieus sociologi är väl underbyggd, men enligt Gauchet lyckas den inte ge bra förutsättningar för att begripa hur världen av idag fungerar i praktiken. Gauchet tar skolsystemet som exempel. »De problem som skolsystemet står inför idag är i huvudsak frukten av samhällets individualisering – av familjer och elever – och Bourdieus teori lämnar oss rådlösa inför detta problem«.³⁷ Teorin har sina förtjänster men den får enligt Gauchet katastrofala följder när den används som dogm. Inte heller med hjälp av Foucault kan man förstå de problem som finns i dagens samhälle.

Roudinesco är i stora stycken överens med Gauchet när det gäller Bourdieu och menar att Bourdieu inte tänkte på sociala problem i termer av subjektivitet; men detta gjorde däremot Foucault och Derrida. Hon framhåller att hennes generation intresserade sig för frågor om den individuella emancipationen; hur familjestrukturer hade utvecklats blev en viktig fråga, likaså homosexualiteten. Minoriteternas rätt till frigörelse är enligt Roudinesco avgörande och ett arv från 68-rörelsen. Men hon hävdar att feminismen kollapsade därför att den blev alltför dogmatisk och oresonlig. Det gäller, hävdar hon, också andra idéer om emancipation.³⁸

Journalisten på *Le Monde*, Nicolas Truong, frågar också om dagens protester i Frankrike mot könsneutralt/samkönat äktenskap (*Manif pour tous*) kan ses som en direkt motreaktion i förhållande till maj 68. Roudinesco säger att människor av idag mer rör sig åt höger å la Marine le Pen än åt vänster. Hon finner emellertid inga likheter mellan dagens högerörelse och maj 68. Det estetiskt medvetna och glädjefulla i de demonstrationer som genomfördes i slutet av 1960-talet har ingen motsvarighet i dagens högerdemonstrationer med slagord som ofta är homofobiska och rasistiska. Hon lyfter också fram den ekonomiska olikheten; 68 rådde ingen ekonomisk kris och nästan ingen arbetslöshet. Idag är situationen helt annorlunda för de unga. I dagens teknokratiska Europa ser vi en misär som påminner om den som Victor Hugo beskrev för mer än 150 år sen. Vad vi behöver idag, hävdar Roudinesco och tar stöd i Dominique Strauss-Kahn, är ett Europa som relaterar sig till Freud, Marx, Shakespeare, Spinoza och andra stora gestalter i idéhistorien.

Gauchet för sin del hävdar att valet idag står mellan kraftlös indignation och en begreppsapparat som hjälper en att avläsa samtiden. Bara på det senare sättet kan vi på nytt förstå rörelserna i samhället. I annat fall blir vi dömda att underkasta oss dem.³⁹

När politiska rörelser tar fart bör man söka förstå och bearbeta dem och inte distanserat utgå ifrån att man redan vet allt, hävdar Roudinesco. Det politiska livet måste politiseras på nytt. Hon har svårt att stå ut med dagens envetna upptagenhet av ekonomi där den enda horisonten utgörs av siffror.

Gauchet för fram tanken att vad som tidigare ansågs vara oföränderliga mänskliga variabler – exempelvis den juridiska synen på relationer – har visat sig oförmögna att stå emot de rörelser som initierades av maj 68. »Från det ögonblick man försvarar en rent individualistisk filosofi om rättighe-

ter kommer också den ömsesidiga kärleken att undfly varje social reglering⁴⁰, hävdar Gauchet. Han menar att detta ligger inom den nuvarande förändringens logik, vilket dock inte innebär att det verkligen kommer att ske.

Såväl Gauchet som Roudinesco uppfattar att någonting från 68-rörelsen fortfarande är möjligt att försvara och bevara: aptiten på kunskap, kravet på ett dynamiskt universitet, betydelsen av att sträva efter ett rättvist samhälle och att vända sig emot brutalt förtryck. Annat finns det däremot anledning att kritiskt undvika så att det inte upprepas. Dit hör förenklingarna, slagorden, dogmatismen, den alltför anspråksfulla, historielösa och känslomässiga skenanalysen.

9.

Idag ligger 1968 långt tillbaka i tiden. Imperier har fallit, krig har utkämpats, och en ny, bräcklig världsordning har tagit form.

De allra flesta som var aktiva åren kring 1968 är numera pensionerade, och ganska många är döda.

Men symbolen »1968« lever vidare, lika uttrycksfull som någonsin, inte minst bland dem som förknippar den med något negativt. I deras ögon är det som då åstadkoms eller snarare förstördes av avsevärda dimensioner.

Låt oss välja några svenska exempel.

Vid Historikerdagarna i Växjö i september 2007 gick dåvarande skolministern Jan Björklund till storms mot vad han kallade »1968 års kulturradikalism« som förstört så mycket i den svenska skolan.⁴¹ I samma anda förklarade samme Björklund, nu utbildningsminister, i en intervju i *Aftonbladet* i augusti 2010: »Sedan 1968 har det funnits en tro att man är snäll mot eleverna genom att inte ställa krav.«⁴² Ett halvår senare skrev han: »Att avskaffa 'katederundervisningen' var centralt för 1968 års kulturradikala vänstervåg.«⁴³ Ännu i februari 2016, när Björklund lämnat regeringen men fortfarande var ledare för Liberalerna (tidigare Folkpartiet) fick »68-vänstern« klä skott för att den velat »avskaffa hierarkier så att olika yrkesgrupper skulle uppfattas som mer jämlika«. På det sättet hade vårdbiträdena försvunnit från sjukhusen. Nu var det dags att återskapa sådana tjänster.⁴⁴

Denna svit av uttalanden tyder inte på någon större träffsäkerhet. Den kulturradikala traditionen hade ingenting med 1968 års rörelse att göra; denna typiskt nordiska företeelse hade i Sverige 1968 sina mest namnkunniga företrädare i Herbert Tingsten och Ingemar Hedenius. Mellan dem och de unga omstörtarna fanns enbart ömsesidigt förakt. Att vårdbiträdena skulle avskaffas var inte en 68-idé; däremot snarare att läkarna skulle sänkas till en gemenare nivå.⁴⁵ På de så kallade mentalsjukhusen skulle läkarna kasta bort sina läkarrockar och patienterna skulle inte se vem som var vårdare, skötare, sjuksköterska, psykolog, avdelningsläkare eller överläkare. Alla skulle vara lika. Men lönerna förblev olika.

I strömmen av uttalanden döljer sig inte heller en ambition att ge en korrekt historisk bild av ungdomsrörelserna från sent 60-tal och tidigt 70-tal. Snarare är angreppen på 1968-rörelsen ett angrepp på allt som uppfattas som mer eller mindre socialistiskt eller åtminstone kraftigt vänsterbetonat. Den mäktiga socialdemokrati, som styrde landet 1968 (under ständiga angrepp från de unga radikalerna) och som, ofta med stöd av Folkpartiet, genomförde de stora skol- och sjukvårdsreformerna under 1960- och 70-talen, är ett betydligt rimligare mål för Björklunds angrepp. Men »1968« fungerar som en kraftfull metafor. Björklund förväntar sig inte att hans läsare eller lyssnare ska besitta några djupare kunskaper om vad den unga upproriska generationen den gången verkligen åstadkom. Sannolikt går han själv (född 1962) enbart på hörsägen.

I bilden av 1968 sådan den utmejslas i TV-program och liknande spelar de mer spektakulära händelserna – för att inte säga de rena spektaklen – en dominerande roll. Kårhusockupationen i Stockholm är liksom den lika kortlivade som bisarra rebellrörelsen kära exempel. De som helt övergett sina tidiga vänsterståndpunkter och i stället hamnat på högerkanten har också kunnat framställas som typiska.⁴⁶

Men sannolikt är det fler som stannat kvar i en vänsterposition, låt vara på ett mindre utmanande och högljutt sätt. Många av dem har gjort vanliga civila karriärer och inte så få har nått inflytelserika positioner inom medier, statlig och kommunal förvaltning och universitets- och högskolevärlden. Kanske är det just därför som företrädarna för vänsterrörelsen av modell 1968 betraktas som så inflytelserika. Företeelsen sammanfattas ofta i en metafor som skapades redan 1967 av den tyske student-

ledaren Rudi Dutschke: den långa marschen genom institutionerna.⁴⁷ Uttrycket »den långa marschen« har inspirerats av Mao Zedongs och hans truppers strapatsrika reträtt undan den nationalistiska armén åren 1934-35, men själva tankegången har snarare med den italienske marxisten Antonio Gramscis hegemonibegrepp att göra. Gramsci hävdade att även om den marxistiska vänstern skulle gripa den politiska makten, skulle borgerliga tankegångar och ideal likväl omintetgöra en verklig samhälls- omvandling. Botemedlet var att påverka människors tankevanor och önskningar i radikal riktning.⁴⁸

I Sverige har uttrycket »den långa marschen genom institutionerna« framför allt kommit att användas av motståndare till 68-vänstern.⁴⁹ Man har rentav hävdad att det är dags för liberala och konservativa krafter att genomföra motsvarande marsch för att återta hegemonin.⁵⁰

Ännu efter nästan femtio år har symbolen »1968« bevarat mycket av sin kraft. Den kan väcka upp- rörda känslor hos många, nostalgi hos andra. Den kan tjäna som varnande exempel eller som inspi- ration. Även den som vet mycket litet om vad den står för har gärna bestämda uppfattningar om vad den står för.

Kanske har symbolen blivit större än det verkliga, mångskiftande och motsägelsefulla förlopp den avser att fånga. Den har fått fylla tomrummet mellan två årtal av världshistoriska dimensioner, 1945 då andra världskriget slutade och 1989 med Berlinmurens fall. 1968 ligger inte alls på samma nivå. Det anmärkningsvärda som hände vid den tiden var främst att en ung generation lyckades göra sig hörd inte bara i kraft av sin ungdom utan också genom sitt sårade rättspatos och sina drömmar om ett annat och bättre samhälle. 1968 hade annars kunnat bli ihågkommet främst därför att Richard Nixon, en tvivelaktig karaktär, då utsågs till president i USA, Sovjet brutalt invaderade Tjeckoslovakien och Socialdemokraterna vann en jordskredsseger i det svenska riksdagsvalet. Men så är det inte, och det är ganska märkligt.

Epilog Per Magnus Johansson

I efterhand verkar det som om ett av de symptom som präglade maj 68 även karakteriserar många minnesbilder av samma tid, nämligen förenklarna. Tiden kännetecknades av att beskrivningarna målades i svart och vitt; fienden identifierades lättsinnigt och okritiskt: Geijer, Palme, Nixon och Wal- lenberg, alla var de lakejer. Palme och Geijer var dessutom Nixons lakejer. Man var antingen emot el- ler för. Nyanserna var få, det intellektuella tvivlet var som bortblåst och det historiska perspektivet var till stora delar frånvarande. Man kunde vara maoist eller till och med dubbelmaoist, även om man var född och uppvuxen på 40-talet i vilken svensk stad som helst. I den andan blev det svårt att skilja mellan personer som genom kunskap och erfarenhet förvärvat sig en underbyggd auktoritet och dem som i maktpositioner var okunniga och auktoritära. Men under samma tid kunde man också bli med- veten om det fasansfulla våld som utövades mot den svage och oskyldige; det blev möjligt att inte tro på mördandet som en lösning på sociala och politiska problem. Så blev det för mig. Tilltron till fram- tiden, den intellektuella nyfikenheten och drömmen om frihet var trots det avlägsna krigets fasor le- vande. Det estetiska anslaget var inte sällan närvarande, och inte minst – det minns jag tydligt – blev musiken viktig. Dagens tendens till cynism, egoism och depressivitet låg inte i förgrunden. Den ten- densen, nu när jag tänker tillbaka, den väcker en känsla av saknad. Tidsandan då jag var på väg att lämna tonåren bakom mig genomsyrades av ungdomlig kraft, en känsla av gemenskap och djärvhet. Det var roligt, framtiden var ljus, som sommarnätterna vid Kungstorget i Göteborg; musiken tystna- de aldrig och några av oss hävdade i början på 1970-talet att psykoanalysen borde ha en plats inom psykiatrin. L'impossible d'aujourd'hui sera possible demain. Kraften minns jag. Liksom den bristande realismen. Och frågan hur man skall göra det omöjliga möjligt kvarstår. Hur lösa en omöjlig paradox; hur skall utopin göras till en fungerande drivkraft. Saknaden lever. Och i Paris upphör aldrig de intel- lektuella att tala om maj 68.

Epilog Sven-Eric Liedman

En gång var 1968 min samtid – nu ett längesedan förflutet. Då var jag en ung man, livligt engagerad i både yrkes- och familjeliv. Nu har jag varit pensionär sen ett decennium, verksam förvisso men utan tvingande plikter.

Möte mellan USA:s president Richard Nixon och Kinas partiordförande Mao Zedong i Peking 1972. Det var första gången en amerikansk president besökte Folkrepubliken Kina. Nixon kallade själv besöket »the week that changed the world«.

Det mest självklara som idag kan sägas om 1968 är att det var en ungdomlig företeelse, präglad av ungdomens kraft och vitalitet, allvar och glädje, måttlöshet och – ibland – omdömeslöshet.

Minnets silar nyckfullt det som en gång var. Man kommer ihåg spektaklen, kårhusockupationen, rättegången mot domkyrkosångarna i Lund, pepparkakorna hos universitetskanslern. Men det var inte detta som verkade in i framtiden. Det var snarare de självvalda, ofta mödosamma studievägarna på tvärs mot myndigheternas krav, en vidgad världshorisont, såriga krav på en rättvisare värld. Spektaklen finns inte kvar men böckerna, översättningarna och vissa tankevanor som ännu kännetecknar delar av en generation som nu nått pensionsåldern.

Än idag spanar jag efter tecken på en ny 68-generation bland dagens unga som denna gång naturligtvis måste bli mer måttfull och mindre hemfallen åt illusioner...

Noter

1. Kårhusockupationen har på ett olyckligt sätt blivit symbolen för det svenska 1968. Det var egentligen en ganska kufisk aktion: studenter ockuperade sitt eget hus. Det finns annat som bättre förtjänar att framhållas. Främst bör man nämna den internationella solidariteten, ansatserna till en ny kvinnorörelse och en mäktig intellektuell nyorientering inom samhällsvetenskap och humaniora.
2. Angående den sammanfattande beteckningen 1968 gör Kjell Östberg en rimlig bedömning när han säger att »'1968' är en process som börjar i slutet av 1950-talet och pågår långt in på 70-talet« men att »just året 1968 är ett alldeles speciellt år, när ur ett radikaliseringsperspektiv allt tycktes hända, överallt och samtidigt«. – Kjell Östberg, *1968 när allting var i rörelse* (Stockholm: Prisma, 2002), s. 99.
3. Om modskulturen, se också Kenneth Ahlborn och Urban Nilmander, *Mods: Stockholm 1964-1967* (Södertälje: Ordfront Galago, 1998).
4. Salka Hallström Bornold, *Det är rätt att göra uppror: Mah-Jong 1966-1976* (Stockholm: Modernista, 2003).
5. *Ibid.*, 196.
6. Marcuse, »Neue Quellen zur Grundlegung des Historischen Materialismus«, *Die Gesellschaft* 9, 1932.
7. Marcuse, *Den endimensionella människan: Studier i det avancerade industrisamhällets ideologi* (översättning av Sven-Eric Liedman, Stockholm: Aldus/Bonniers 1968). – Citaten är från sidorna 19, 22f, 105 och 27.
8. *Ibid.*, 48ff.
9. En andra upplaga på engelska med ett »political preface« kom 1966, och det är den som översatts till svenska som *Eros och civilisation: en Freudtolkning* (översättning av Jan Ivarsson, Halmstad: Arcana, 1968).
10. *Ibid.*, 10, 82f, 130.
11. *Ibid.*, 9f.
12. Freud behandlar detta tema i en rad skrifter, från *Totem och tabu* (1912-1913) till *Vi vantrivs i kulturen* (1930) och *Mose och monoteismen* (1939).
13. Marcuse, *Eros och civilisation*, 38.
14. *Ibid.*, 39ff.
15. *Ibid.*, 46f.
16. *Ibid.*, 45.
17. *Ibid.*, 66f.
18. *Ibid.*, 83f.
19. *Ibid.*, 174.
20. *Ibid.*, 168.
21. *Ibid.*, 27.
22. *Ibid.*, 191.
23. *Ibid.*, 193. – Detta är slutorden i huvudtexten. De återföljs av en efterskrift i helt annan stämning: en uppgörelse med »den nyfreudianska revisionismen«, i synnerhet med Erich Fromm.
24. I *Valda verk av Mao Tse-tung* (översättning av Nils G. Holmberg, Göteborg 1966, bd I), 119-30 respektive 296-310 och 311-49.
25. Maoismen i Sverige har skildrats både av Lars Åke Augustsson och Stig Hansén i *De svenska maoisterna* (Göteborg: Lindelöws, 2001) och Anne Hedén, *Röd stjärna över Sverige: Folkrepubliken Kina som resurs i den svenska vänsterradikaliseringen under 1960- och 1970-talen* (Akad. Avhandling, Lund, Sekel 2008).
26. Om rebellrörelsen har två av dess tidigare medlemmar skrivit skakande redogörelser: Armas Lappalainen, *Om socialismen* (Stockholm: Prisma, 1969) och Torbjörn Säfve, *Rebellerna i Sverige* (Göteborg: Författarförlaget, 1971).
27. Brolin, *Omprövningar: svenska vänsterintellektuella i skiftet från 70-tal till 80-tal* (Lund: Celanders, 2015) ger flera exempel på hur en rad mer eller mindre prominenta vänsterprofiler förändrade inställning åren kring 1980. Klas Eklund gick från trotskismen till det då socialdemokratiskt styrda regeringskansliet och därifrån till SE-banken; och Svante Nordin utvecklades från sträng medlem av lundensiska VPK till positioner allt längre högerut.
28. Kurt Aspelin, *Textens dimensioner: problem och perspektiv i litteraturstudier* (Stockholm: Norstedts/Kontrakurs, 1975).

29. Louis Althusser, *För Marx* (översättning av Jan Stolpe, Staffanstorps: Cavefors, 1968) och Louis Althusser och Étienne Balibar (utg.), *Att läsa Kapitalet* (översättning av Jan Stolpe, Staffanstorps: Cavefors, 1970).
30. Medan till exempel Althusserns viktigaste verk översattes redan 1968 och Lévi-Strauss *Det vilda tänkandet* 1971 (översättning Jan Stolpe, Stockholm: Bonniers), var den första samlade introduktionen av hermeneutiken den antologi som heter just *Hermeneutik* (utgiven av Horace Engdahl med flera, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1977).
31. Louis Antoine Léon de Saint-Just (1767-1794) var näst Robespierre den ledande jakobinen, inspiratör till »Deklarationen om mänskliga och medborgerliga rättigheter« 1793, en strålande vältalare men hänsynslös mot dem som inte delade hans uppfattningar.
32. Nikolaj Bucharin (1888-1938) förblev en ledande politiker och marxistisk teoretiker. Vid slutet av 20-talet ledde han oppositionen mot Stalin och föll till sist offer för densammes utrensningar.
33. Intervjun – som på websidan har titeln »La pensée de 68 est-elle épuisée?« – har dessutom översatts till engelska av David Broder. Nedan är en sammanfattning av den franska publikationen. Den engelska versionen bär titeln »'68 thought' and its legacy – has it run out of steam?« (www.versobooks.com).
34. Le langage.
35. Un esprit ultra-démocratique.
36. ... cette mutation qui a bouleversé à la fois l'économie, les rapports sociaux et les institutions; à commencer par la famille.
37. Les problèmes qu'affronte le système scolaire aujourd'hui sont essentiellement le fruit de l'individualisation de la société, celle des familles et celle des élèves, phénomène devant lequel la théorie de Bourdieu nous laisse désarmés.
38. Mais le droit des minorités était et demeure un combat.
39. Je ne m'indigne pas contre l'indignation. J'en constate les limites et je ne crois pas au surgissement spontané des solutions. Nous devons nous donner les moyens intellectuels de comprendre le mouvement de nos sociétés. Sans quoi nous sommes condamnés à le subir.
40. A partir du moment où vous défendez une pure philosophie des individus de droit, la reconnaissance mutuelle sous le signe de l'amour échappe à toute régulation sociale.
41. Se Håkan A. Bengtssons blogg 29.10.2007, <http://hakanabengtsson.blogspot.se/2007/10/jan-bjrkund-1968-och.html>.
42. *Aftonbladet* 18.8.2010.
43. *Dagens Nyheter* Debatt 13.3.2011.
44. *Dagens Nyheter* Debatt 25.2.2016; artikeln är också undertecknad av Anna Starbrink och Barbro Westerholm.
45. I maoistiska kretsar var den kinesiske barfotaläkaren – en bonde eller student med knapphändig medicinsk utbildning – inte sällan ett ideal: en man eller kvinna av folket.
46. Jämför ovan not 27.
47. »Briefe an Rudi D.«, i Ulrike Meinhof: *Die Würde der Menschen ist antastbar* (1970, Berlin: Wagenbach 2004).
48. Litteraturen om Gramsci är enorm. På svenska finns senast Anders Ehnmark, *En stad i ljus: Antonio Gramscis slutsatser* (Stockholm: Norstedts, 2005).
49. Se till exempel Lars Anders Johansson, »Löntagarfondsstriden var en kamp om språket«, *Svensk Tidskrift* November 2013. – Misstaget att tillskriva Gramsci uttrycket »den långa marschen genom institutionerna« förekommer; se till exempel Erik Helmersson, <https://liberyx.wordpress.com/tag/erik-helmerson/>.
50. Adam Cwejman, »Borgerlighetens långa marsch«, <http://adamcwejman.blogspot.se/2014/10/borgerlighetens-langa-marsch.html>.